

idealen en realiteit

traditie en verandering

BETEUGELD IDEALISME

*De vrijmetselarij onder prins Frederik als
grootmeester van de orde*

introductieprijs

€ 29,90

excl. verzending

naar de webshop

Philip Visser – Thijs Laeven

BETEUGELD IDEALISME

**De vrijmetselarij onder
prins Frederik als Grootmeester
van de orde (1816–1881)**

Ritus en Tempelbouw / Quatuor Coronati studieblad nr. 7

Hoofdstuk 8

De Afdeelingen van de Meestergraad: conflictstof (1819)

Zoals gesteld wilde prins Frederik een zuivering/reorganisatie van de Hooge Graden doorvoeren. Dit voornemen vond zijn ‘oorsprong’ in het Charter van Keulen en kan niet los gezien worden van de invoering van de graden van (Opper) Uitverkoren Meester. Voor een goed begrip schetsen wij eerst een beeld van ontstaan en betekenis van de vervolgraden in de 18de en 19de eeuw. Ze ontstonden na een oproep van ridder Ramsey (1686-1743), een Franse publicist van Schotse origine.¹ Dit was het startsein voor een ware hoos aan vervolgraden in alle landen waar de symbolieke vrijmetselarij werd beoefend. Ontstaan en invulling lag vooral in handen van adel en regenten. Voor ons land resulteerde dit grotendeels in een Hooge-Gradensysteem met vier graden boven op de zogeheten ‘blauwe’ of symbolieke graden.

Veel loges hadden een zogenaamd ‘kapittel’, waarin gewerkt werd in verschillende graden. Meestal waren deze Frans van oorsprong. Deze kapittels werden in hoofdzaak bevolkt door gewezen logebestuurders en hun vrienden. Het was een tamelijk exclusief gebeuren en men moest worden uitgenodigd voor toetreding. Zo oefende vanuit de kapittels een bovenlaag van broeders veel invloed uit en dat maakte de taak van prins Frederik als grootmeester er niet eenvoudiger op.

Tableau Rozenkruisgraad, begin 19de eeuw.

Waarschijnlijk komt daar zijn streven vandaan om de hoge graden sterker onder zijn gezag te brengen of te verzwakken. In het uiterste geval kon hij zijn handen er vanaf trekken en zijn protectie beëindigen.

Verbindende schakel?

We zagen al dat prins Frederik op zoek was naar een manier om (sterkere) verbinding te maken tussen de loges in de twee landsdelen. Enerzijds zou de beoefening van de hoge graden in België – en de bijbehorende Franse invloed – ongedaan gemaakt of op zijn minst teruggeschroefd moeten worden. Anderzijds zou een nieuw stelsel tegemoet kunnen komen aan de broeders die erg aan de hoge graden hechtten.² Het Charter van Keulen zou hierbij behulpzaam zijn, en wel omdat hieruit de graden van Uitverkoren [hierna: UM] en Opper-Uitverkoren Meester [hierna: OUM] naar voren zouden zijn gekomen.³ Broeder Van Peype vindt het aannemelijk dat de ritualen voor (O)UM waren geschreven door broeder Van Vredenburg.⁴ De volgende aanhaling uit een brief van prins Frederik aan de grootsecretaris levert het bewijs.

Uw twee afdeelingen van de meestergraad heb ik nu zoo tamelijk grondig bestudeerd, en heb in dezelve veel ja, zeer veel voldoening gevonden; en ik wensch U ge-

luk met dit voortbrengsel van Uw geest, hart en verbeeldingskracht.⁵

Brieven uit 1818-1819 van de prins en de broeders Kinker en Van Vredenburg tonen dat we de oorsprong van de graden van (O)UM kunnen zien als een opzette van hen drieën.

Een brief van enkele weken eerder (23 december 1818) meldde dat de prins de rituaalteksten ieder moment verwachtte. Op 30 december 1818 schreef hij dat hij ingenomen was met “Uw beide afdeelingen van de meestergraad”.⁶ In dezelfde brief stelde prins Frederik overigens optimistisch dat hij broeder Falck voorzichtig gepolst had en dat deze “ook zeer daarvoor [is] om zoo het mogelijk is de maçonnerie op drie graden terug te brengen.” Ook schreef de prins dat broeder De Gavre juist erg gehecht bleef aan het systeem van de Schotse ritus en zijn “beschermer” was. Beide representanten werden toen nog onkundig gehouden van het plan om daadwerkelijk ritualen te ontwerpen voor de Afdelingen van de Meestergraad.

Prins De Gavre wees dit nieuwe stelsel van graden volstrekt van de hand en was er tamelijk boos over. Ook broeder Falck reageerde verongelikt op wat hij zag als een “ontwerp tot hervorming der Vrijmetselarij”. De prins had dus geen steun bij zijn “eerste Ministers” voor de twee landsdelen.⁷ Prins Frederik berichtte dit aan broeder Van Vredenburg, grootsecretaris van de noordelijke GLvB in Den Haag.⁸ We komen hierop terug in het *Intermezzo* na dit hoofdstuk.

Voorjaar 1819 waren de ritualen voor de graden van (O)UM zowel in het Frans als het Nederlands gereed. Deze graden zouden de symbolische graden van leerling, gezet en meester completeren door een ‘kop’ te zetten op de derde graad. Naar de zin van de prins werd de meestergraad niet beoefend zoals hem voor ogen stond. Daarom achtte hij voor de vormgeving van ‘het hoogste principe’ een uitbreiding van de meestergraad noodzakelijk. Over dit ‘hoogste principe’ is de prins niet expliciet. We komen hier later op terug. In elk geval introduceerde hij twee nieuwe graden, die van Uitverkoren en Opper-Uitverkoren Meester. Deze benamingen werden gekozen omdat de graad *Élu* [uitverkoren] al gebruikt werd voor de vierde graad A.A.S.R. Bovendien zouden ze ook al in het zogenaamde Charter van Keulen voorkomen. Op zijn instigatie werden daarom in 1819 de Afdeelingen van de Meestergraad opgericht.⁹

Per rondschrijven¹⁰, gedateerd 25 april 1819, werden de stukken aan alle voorzittend meesters van alle loges in de noordelijke en de zuidelijke provincies toegezonden met de opdracht de inhoud ter kennis te brengen van alle broeders boven de graad van gezet. De Franstalige ritualen van *Maître (Suprême) Élu* waren gedrukt bij de landsdrukkerij in Brussel. Ze kwamen overigens pas enkele weken later, half mei 1819, aan bij de zuidelijke loges. Prins De Gavre had ze uit balorigheid enige tijd onder zich gehouden.

De ritualen van (O)UM

De ritualen¹¹ vallen op door de beperkte handeling en de omvangrijke toespraak-tekst. Het ritueel van de UM heet “ritueel voor het tweede gedeelte der Meester Vrijmetselaars-Graad”. Het maakt duidelijk dat het hier gaat om ‘drie-plus-graden’ – dit zijn onze woorden. Wij gebruiken deze term omdat ze vooral niet op een vervolgrad mochten lijken. Ook de vrij bureaucratische benaming ‘Kamer van Administratie’ voor het organisatorische verband verried de wens om deze loot aan de ritualen-stam niet te beschouwen als een (nieuwe) obediëntie.

De twee graden vormden één samenhangend duo dat in verschillende bewoordingen dezelfde boodschap meegaf. De ritualen voltrokken zich in een blauwe tempel, met onderscheiden attributen. Dit is niet de plaats om uitgebreid in te gaan op de ritualen. Wij noemen opvallende elementen, die een rol zouden gaan spelen in een hoogoplopend conflict.

De kandidaat UM moest zeven ja-nee-vragen beantwoorden met de volgende strekking.

1. Geloven in een “Eeuwig en Onverdeeld Opperwezen” – de Opperbouwmeester des Heelals [verder OBdH].
2. Overtuigd zijn van de gelijkheid van de mensen – niet qua burger, maar qua bestemming. Niet de maatschappelijke positie of verstandelijke vermogens telden, maar de zedelijke. En dat ieder mens dienovereenkomstig behandeld moet worden.
3. Overtuigd zijn van de plicht om goed en kwaad te onderscheiden naar de hoogste zedelijke/morele wet: “Doe aan een ander zoo als gij wilt dat u geschiede.”
4. Geloven dat de OBdH onderscheid zal maken naar hoe de mens de OBdH naar beste weten en overtuiging zal “eerbiedigen en dienen”.
5. Overtuigd zijn dat het ongeoorloofd is een mens anders te behandelen omdat hij een ander geloof heeft.
6. Geloven in gehoorzaamheid van de burger aan de wetten van zijn land.
7. Geloven in de plicht om mee te werken aan het hoogste doel van de vrijmetselarij: “om de menschen beter te doen worden”.

Als de essentie van de drie symbolieke graden werden benoemd: zelfkennis “om zijne vermogens te leeren kennen”, beoefening van deze vermogens, en als “hoofd-doel der Meester-Graad”: onsterfelijkheid. De UM nam de plicht op zich om de leerling, gezet en meester met raad en daad terzijde te staan om de hoogste wet na te leven en hen te verklikken als zij “in het kwade volharden”.

Niets zou hoger gaan dan de (U)OM graden, dus de *extended* 3de symbolische graad: “het is onmogelijk zich daar boven te verheffen” met klinkende titels, want “niet de naam moet den rang bepalen, maar het principe alleen”. Ook werd gesteld dat “alle pogingen daartoe niets anders dan dwaling

F. BARTOLOZZI, ROND 1820.
RIJKSMUSEUM

Nimf van de onsterfelijkheid, zij kroont een beeld van William Shakespeare. Onsterfelijkheid (door grote werken) was een van de oogmerken van de drie-plus-graden.

en bedrog” zouden zijn. Vandaar de opmerking “dat deze graden geen graden zijn.” Desgewenst zou de kandidaat-UM kennis kunnen nemen van bestaande vervolgraden.

Ook de kandidaat OUM kreeg vragen voorgelegd waarop hij ondubbelzinnig diende te antwoorden. Zo moest hij verklaren dat “de trap van OUM de hoogste zal zijn”. Voorts kreeg hij veel uitleg te horen. De mens werd geacht – per definitie – over een vrije wil te beschikken en van hieruit te handelen naar de hoogste morele wet: “Doe aan een ander zoo als gij billijk moogt verlangen dat u gedaan zal worden.” Toch was deugzaamheid niet een voldoende voorwaarde om levensgeluk te bereiken. Men moest zijn eigen belang kunnen opofferen aan zijn plicht. Alleen “een Heilig Wezen, dat de menschen God

noemen” kon de deugdzame mens belonen; in evenredigheid naar zijn deugd. En zo belandde het ritueel bij de “het hoofd- en verheven oogmerk” van de OUM-grad: “om den mensch aan een heilig Opperwezen te doen geloven en om ons een duidelijk denkbeeld van onze bestemming te geven.” En verderop dat de essentie van de meestergraad was “dat de mensch niet door den dood vernietigd kan worden en dus dat de onsterfelijkheid de leering van den Meestergraad [is].” Bedoeld was de derde graad inclusief de drie-plus-graden.

De mens resp. de OUM “als vrij-werkend wezen” zou hiertoe geen ander gezag hoeven erkennen dan zijn eigen rationele geest: “door ons verstand en door onze rede, zijn wij alleen in staat om te oordeelen, en hoe verkeerd zou het dan zijn, in de hoogst aangelegene onderwerpen, iets te geloven dat strijdig is met onze begrippen?”

Later volgde opnieuw – impliciet – een sneer naar de Hooge Graden. “Hoe zou het mogelijk zijn, iets verheveners daar te stellen, anderen mogen zich met die graden bemoeien, wij beklagen hun en hebben medelijden met hunne moedwillige onkunde [...]” Broeder Kwaadgras merkt op dat dergelijke (negatieve) kwalificaties van een andere graad uniek zijn in de maçonnieke ritualistiek.¹²

Broeder Van Peype¹³ meent dat uit deze drie-plus-graden de drie belangrijkste deugden van Naasteliefde-Hulpvaardigheid-Verzorging naar voren komen. Hoewel deze zo niet in de (O)UM-rituelen genoemd werden, zouden ze terug te voeren zijn op de neo-Kantiaanse opvattingen van broeder Kinker. Ze zouden in plaats gekomen zijn van de mystieke en allusieve tritsen Wijsheid-Kracht-Schoonheid uit de symbolieke graden – deze waren echter allermindst verdwenen – en Geloof-Hoop-Liefde uit de vervolgraden. Van Peype spreekt van een typisch 19de eeuwse rationeel-ethische geest, die ook gedemd wordt door de rituelen-Vredenburg (zie hoofdstuk 10).

De prins drukt door

In zijn rondschrijven van 25 april 1819 zette de prins nogmaals zijn belangrijkste bezwaren tegen bepaalde aspecten van de

JOHANN CHRISTIAN GOTTFRIED FRITZSCH. RIJKSMUSEUM

meestergraad en tegen de Hooge Graden uiteen. Hij was deze gaan zien als heiligschennis, omdat het lijden, sterven en verrijzen van Christus alleen aan Jezus toekwam. Het had geen pas dat de vrijmetselaar zich dit via de Hiram-mythe toe-eigende. Verder meende hij dat niemand, wat zijn geloof ook was, mocht worden uitgesloten van de voorrechten om te werken in de graden van leerling-, gezel- en meester- vrijmetselaar teneinde een beter mens te worden. De prins gaf aan dat zijn visie op de vrijmetselarij in hoge mate bepaald was door het Charter van Keulen van 1535 waarvan reeds een kopie in iedere loge aanwezig moest zijn. Daarbij bestreed hij de opvatting dat de ene broeder – door lidmaatschap van een vervolgrad – meer waard zou kunnen zijn dan de andere. Ieder lid was in zijn ogen gelijk. Kortom, hij aanvaardde de uitgangpunten van de vrij exclusieve hoge graden niet en zocht naar betere wegen om de (of: zijn) idealen van de vrijmetselarij te realiseren.¹⁴

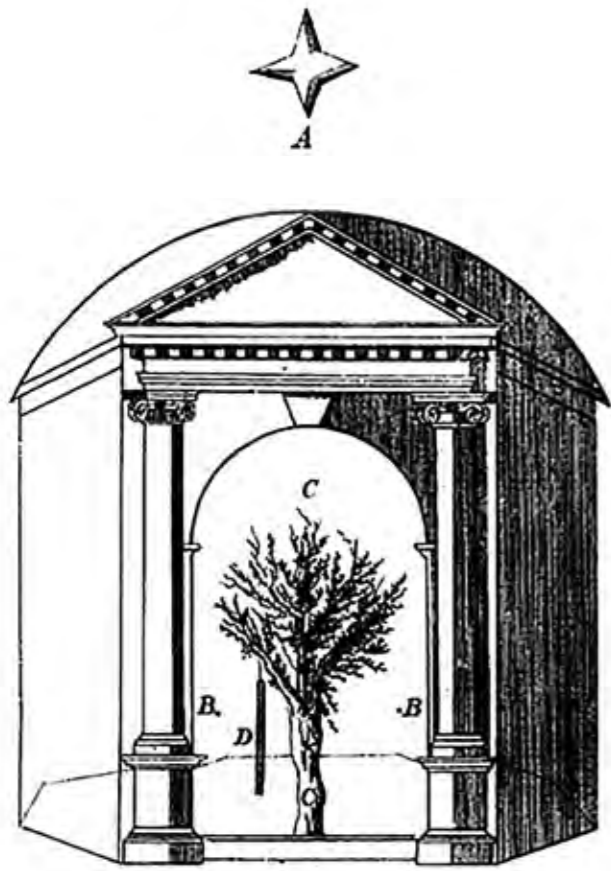
Daarbij zette prins Frederik een ongekennde stap door alle broeders, werkzaam in de Hooge Graden, uit te nodigen hem in deze benadering te volgen. Hij stuurde een formulier mee, waarop een broeder kon aangeven of hij koos om toe te treden tot deze nieuwe graad (graden), of verkoos lid te blijven van de Hooge Graden. Het zal duidelijk zijn dat deze ontwikkelingen, juist ook in de zuidelijke loges, de nodige spanning veroorzaakten. Vooralsnog namen de loges in het zuiden een afwachtende houding aan ten aanzien van de ontwikke-

Allegorie op de naasteliefde. Ook zorgzaamheid voor je naasten was een van de pijlers van de drie-plus-graden.

lingen. Deze zouden vooral in het noorden plaatsvinden.

Het woord ‘uitnodigen’ om over te stappen was een eufemisme. In een persoonlijke boodschap zette Frederik de broeders stevig onder druk om binnen 14 dagen in te stemmen met zijn plan. Dit behelsde, onder verwijzing naar het Charter, de opheffing van de zogenaamde “oppergraden” die “ik niet geschikt oordeel om de Vrijmetselarij haar doel te doen bereiken”. Prins Frederik verklaarde zelf “[...] alleen in de graden van Leerling, Medgezel en Meester-Vrijmetselaar te zullen werken.” En niet in de andere graden. Deze noemde hij “middelen, die ik volkomen afkeur [...] en dit maakt mijn voorbeeld navolgenswaardig.” En verderop over zijn rol als grootmeester-nationaal ten opzichte van de vervolgraden: “het zal voor mij in het vervolg niet mogelijk wezen die graden te beschermen, in welke, zoo als ik gezegd heb, ik niet kan werken.” Hij gaf aan dat “de graad van Meester-Vrijmetselaar niet tot die hoogte is gebracht, waar hare werkkring is, en ook waarschijnlijk was.”

Hierna introduceerde hij de “afdeelingen van den Meestergraad”. Meesters die zich binnen twee weken aansloten zouden “dadelijk den rang [graad] van Opper-Uitverkoren-Meester verkrijgen”. Na die tijd zou het niet meer gratis zijn en via de normale procedure moeten verlopen; bedoeld in twee stap-

Afbeelding uit het rituelenboek van de Uitverkoren- en Opper-Uitverkoren Meesters (1818).

pen. De broeders moesten hiertoe een verklaring ondertekenen.¹⁵

De logevoorzitters werden in een korte brief van dezelfde datum gesommeerd dat zij hun best moesten doen hun medebroeders over de streep te trekken. De prins hield zich “overtuigd dat Uwe Achtbaren de onaangenaamheid gevoelt, welke het Uwe Achtbaren en mij zou veroorzaken, indien men daarna bij mij over Uw pligtsverzuim klaagde.” Het slot van de circulaire aan alle broeders klonk na dit dreigement een beetje onwaarachtig: “Het staat U vrij mijn voorbeeld te volgen [...] niet om dat ik dit gedaan heb; [...] doet het om dat gij overtuigd zijt [...]”

Niet veel hierna werd een vergadering van de noordelijke GLvB gehouden. Op 30 mei 1819 waren negenentwintig loges vertegenwoordigd. De voorzitter, broeder Reepmaker, begon met een mededeling. De grootmeester van de Grootloge van Hamburg had om een afdruk van het in 1535 te Keulen vervaardigde Charter verzocht. De grootmeester was van plan om binnen drie maanden aan het verzoek te voldoen.¹⁶ Direct na deze grootloge werd op de 31 mei 1819 het Hoofdkapittel van de Hooge Graden gehouden. Meteen na de opening verzocht de prins-grootmeester de Inspecteur de vergadering te willen leiden. Zo kreeg hij de mogelijkheid “voor zich te reserveren na afloop zelve tot Mijne broeders te spreken”.

Het lag voor de hand dat tijdens het Hoofdkapittel broeders met de nodige scherpthe richting de grootmeester zou-

den reageren. Prins Frederik koos ervoor te luisteren; zijn reactie bewaarde hij voor zijn afsluitende toespraak. Deze toespraak is in zijn geheel in het persoonlijk archief van prins Frederik terug te vinden.¹⁷ Eerst vatte prins Frederik zijn bezwaren tegen de Hooge Graden resp. de Rozenkruisgraad als volgt nogmaals samen:

- De meestergraad wordt onvoldoende uitgediept.
- Het leven van Christus wordt als legende voor deze graad gebruikt.

Zo was de Rozenkruisgraad gebaseerd op de avondmaalsviering en het lijdensverhaal en dit was volgens prins Frederik niet verenigbaar met andere dan christelijke levensovertuigingen, terwijl de vrijmetselarij voor iedereen open moest staan en van alle franje ontdaan moest zijn. Ook het gegeven dat het leven van Christus als “legende” werd opgevoerd ging voor de diepgelovige prins te ver. Zelfs de term ‘soverein’ kon niet op zijn instemming rekenen, alsof de ene broeder boven de andere zou kunnen staan en niet afhankelijk zou zijn van enig ander (hoger) gezag. Hierin valt de invloed van broeder Kinker en zijn neo-Kantiaanse opvattingen te zien. Ze weken wezenlijk af van de ideeën die broeder Fischer bij zijn gezelleninwijding naar voren had gebracht, die de vrijmetselarij juist exclusief christelijk vond. (Zie hoofdstuk 2.)

Na deze stellingname kwam de prins tot een voorstel. Hij verzocht de broeders een commissie te benoemen die de volgende vragen moest onderzoeken en beantwoorden:

1. Moeten de instellingen [beginselen] der Orde zoodanig zijn, dat elk Mensch daarvan Lid kan worden? Of behooren die zich te bepalen alleen tot de zoodanige, welke tot een bijzonder leerstelsel behoren?
2. Zijn de Graden beschreven in Artikel 5 uwer Wet, van dien aart, dat elk Godsdienstig leerstelsel gedooft, dat alle die met een opregt hart kunnen belijden?¹⁸

Eigenlijk waren het drie retorische vragen of stellingen, waarop prins Frederik zelf het antwoord wel kende. Hij stond immers religieuze pluriformiteit voor, hierin gesteund door broeder Kinker. De commissie werd ingesteld en zij bestond uit de broeders Van Hees, Heijstek, Nuhout van der Veen, Holtrop en Reepmaker; stuk voor stuk belangrijke broeders in die tijd.

Rapport van de commissie

Na vijf maanden verscheen hun rapport¹⁹ waaruit vooral boosheid en teleurstelling bleek. Het antwoord op vraag 1.1 luidde “volmondig ja: ontwijfelbaar ja” [pag. 5]. Bij vraag 1.2: “Neen, volstrekt Neen” [pag. 9]. En bij vraag 2: “Ja zeker!” [pag. 17]. Waarschijnlijk zou de prins precies hetzelfde hebben geantwoord bij 1, maar niet bij 2 – dit zal later blijken. Toch was hiermee de kous niet af. Het venijn bleek te zitten in de argumenten van de rapporteurs en in hun afwijzing van de drie-

plus-graden – die prins Frederik overigens niet had genoemd in zijn vragen.

Wanneer we door de polemische toon en de emoties van de commissie heen proberen te kijken, dan zien we de volgende inhoudelijke bedenkingen in haar verdediging van de Hooge Graden. Wij laten de vele cursiveringen weg uit de citaten.

Wat betreft de opdracht van prins Frederik, kon de commissie de vragen van de grootmeester niet los zien van de voorgestelde ritualen voor de drie-plus-graden en van het gegeven dat prins Frederik alleen in de drie symbolieke graden, uitgebreid met (O)UM, wilde arbeiden. Men verwees naar de tekenplank van de prins gedateerd 25 april 1819. De commissie zag hierin de “introdactie van een nieuw Leerstelsel der Orde” [pag. 3]. Tussen de regels door menen wij te lezen dat de commissie hiermee aangaf dat deze introductie niet aan het Hoofdkapittel was, maar aan de GLvB.

De commissie zag zich genoodzaakt een vergelijking te maken tussen de “nieuw uitgedachte Graden” enerzijds en anderzijds de “hier en in alle landen erkende Hooge Graden”. Dit vergelijkend onderzoek kon dienen om de hoge graden te toetsen [pag. 4] aan de drie-plus-graden.

Aangaande het punt van het christelijke karakter en de toegankelijkheid van de hoge graden getuigden de rapporteurs van superioriteitsdenken. Zij achtten de christelijke leer in zijn pure vorm “voor ieder redelijk wezen het meest geschikt”. Geheel in overeenstemming met de maçonnieke “instellingen” [beginselen]. Vanwege de kosmopolitische aard van de vrijmetselarij, was het mogelijk dat niet-christenen door hun inwijding “zachtken, en bij wijze van ontwikkeling hunner denkbeelden” tot deze leer gebracht werden [pag. 6]. Hiermee deed de commissie verstaan dat het christendom eigenlijk het enige ware geloof was.

Pas als iemand deze “Zedeleer (geenszins als Godsdienstleer)” had bereikt, kon de volgende stap zijn om ingewijd te worden in de Hooge Graden [pag. 6-7]. De opstellers van het Charter van 1535 waren volgens de commissie dezelfde mening toegedaan. De vrijmetselarij diende open te staan voor ieder mens die de “zuivere leer van Christus [...] de kern in zich bevattende van alle maatschappelijk geluk” aanvaardde en wel omdat “dit zedelijk Leerstelsel voor alle redelijke wezens het meest algemeen geschikt is” [pag. 7-8].

Samengevat in onze woorden zou de zuivere leer van Christus de mens opdragen God (de OBdH) boven alles en onze naasten als onszelf lief te hebben, de ander niet te doen wat men zichzelf niet zou wensen, waarheid en deugd na te streven, te zoeken naar volmaking, menselijke waarden en geluk te verspreiden, als trouw en deugdzaam burger, in harmonie met zijn natuurgeloten te leven [p. 9-10]. Deze leer beschouwde de commissie als universeel; zij beperkt zich niet tot één godsdienst, het was noodzakelijkerwijs “het leerstelsel van alle mensen” – een algemeen leerstelsel dat niemand kan afwijzen [pag. 10].

Dit verklaart de antwoorden van de commissie op de eerste

vragen in de opdracht van de prins.

De belangrijkste kritiek van de commissie betrof de zogenaamde “Godsdienst der Rede” die de (O)UM-graden zouden propageren. Toen zij de drie-plus-graden toetste aan de juist genoemde (universele en maçonnieke) uitgangspunten, bleek dat die graden hiervan “geheel afwijken, zoo niet [...] volmondig verwerpen”. Vooral omdat ze gebaseerd waren op “den zoo genaamden Godsdienst der Rede” [pag. 11].

Het rapport onderbouwde haar kritiek met overvloedige citaten vanuit de ritualen van (O)UM die “alle ander gezag, dan de leerstellingen in deze Ritualen voorkomende” verwierpen om de volgende reden: “door ons verstand en rede zijn wij alleen in staat om te oordelen” [pag. 12]. De commissie was verontwaardigd dat zij die “dezen godsdienst der Rede niet aanneemen of wel andere graden blijven aankleven of dezelve boven deze nieuw uitgedachte graden zouden erkennen” gediskwalificeerd werden als “onkundigen, bedriegers” [pag. 12]. Zij achtte het ontoelaatbaar dat aanhangers van enige godsdienst (joden, christenen, mohammedanen) het gezag van hun heilige boeken werd ontzegd [pag. 13].

Het antwoord van de commissie op de tweede vraag van de prins volgde hieruit.

De commissie had nog een appeltje te schillen over de geheimhouding, dan wel het schenden hiervan. Zij vond het onacceptabel dat een kandidaat UM de mogelijkheid kreeg kennis te nemen van de inhoud van de hoge graden om “haare nietigheid aantetoonen.” Men onderstreepte dat dit in strijd was met door de drie-plus-ritualen gepropageerde Gulden Regel: “Doe aan een ander niet wat gij niet verlangt dat aan U geschiede” [pag. 13-14].

De rapporteurs verbaasden zich bovendien over het feit dat de ordegrondwet van 1818 in de artikelen 4 tot en met 6 de Hooge Graden wel degelijk toeliet en dat dit ook elders in Europa en de wereld het geval was. Zij konden dit niet rijmen met de wens/druk om er afstand van te doen. Men vroeg zich af of met name de Belgische broeders zich dit zouden laten welgevallen [pag. 18-20].

Ook sprak het rapport nog over het Charter van 1535. De commissie kon op geen enkele manier de voorgestelde ritualen herleiden tot het Charter – behalve dan de namen van de graden van (O)UM. Zij konden evenmin de vervolgraden herkennen in de kritiek die het Charter onder woorden had gebracht op “zogenoemde Vereenigingen en Broederschappen”. Hiermee konden de oppergraden niet bedoeld zijn, want het Charter behandelde alleen de eerste drie graden [pag. 19-22].

Voor zover wij de fijne nuances en diepzinnige beschouwingen van het rapport kunnen doorgronden, wees de commissie de drieboudige inzet van prins Frederik geheel van de hand. Zowel de strekking van het Charter (over de authenticiteit sprak men niet) als de verzwakking/utholling van de hoge graden als de inhoud van de (O)UM ritualen vonden geen genade bij de rapporteurs. Bovendien hadden zij – ongevraagd – een vergelijking gemaakt van de vervolgraden

en de drie-plus-graden, die uitviel in het nadeel van de laatste. Als klap op de vuurpijl hadden zij aan de kaak gesteld dat vrij vlakke universele waarden in plaats kwamen van een rijke para-testamentische mythologie en dominant-christelijke beginselen. Geen wonder dat prins Frederik in zijn wiek geschooten was. Hij zou een stevig weerwoord geven.

Tegen-rapport en weerlegging door prins Frederik

De prins gaf begin 1820 een lang rapport dat aan elk kapittel werd verstuurd.²⁰ Met het (dwingende) verzoek dat de voorzitter het zou voorgeleggen aan alle betrokkenen, die door ondertekening moesten aangeven zijn weerlegging gelezen te hebben. Dit eigenmachtige optreden van de prins resulteerde in veel onrust, die meer dan een jaar zou duren.²¹

In dit weerwoord trok prins Frederik flink van leer tegen de opstellers van het rapport. Bij deze stap van zijn campagne tegen de hoge graden, koos hij voor de directe confrontatie. Was hij zo verontwaardigd door het rapport dat hij het oorlogspad opging en de respectvolle gedachtewisseling achter zich liet? Hij ging voorbij ingehouden boosheid en teleurstelling.

Zijn tegenrapport omvatte een kleine 100 pagina's gedrukte tekst. Het was een staaltje *close reading*, tekstanalyse van de bo-

venste plank. De prins weerlegde minutieus en omstandig een aantal beweringen. Hij gebruikte hiervoor citaten uit de rapport-tekst, plaatste die in zijn perspectief en gaf – meestal in duidelijk herkenbaar kleiner corps – zijn commentaar. Vaak stelde hij retorische vragen “Hoe is het mogelijk dat ...?” of vragen van het type “Hoezo?” of “Hoe komt de commissie ertoe / wat beweegt de commissie om ...?” Hij wees de opstellers herhaaldelijk terecht in het misinterpreteren of, erger nog, foutief citeren van zijn eigen woorden. Herhaaldelijk kregen de broeders het verwijt van kwaadwilligheid door de ritualen van (O)UM in “een verkeerd daglicht te plaatsen” [bijv. pag. 64], terwijl de prins met zijn voorstellen toch niet anders van zins was geweest de vrijmetselaar “tot het hoogste principe te brengen” [pag. 6].

De grootmeester was verontwaardigd over de suggestie van de commissie in de begeleidende brief dat haar werk eigenlijk nutteloos was “door het in werking brengen der nieuwe Ritualen”. Hij stelde de volgende retorische vraag. Had hij dan de meerderheid van de broeders, die hij rekende tot zijn medestanders, de mogelijkheid moeten onthouden “om gedurende uwe deliberatiën werkzaam te kunnen wezen?” [pag. 7-8]. Dit waren nog maar inleidende schermutselingen.

Het rapport zelf kwalificeerde hij als “in een zeer verwarden stijl geschreven [...] taal en stijl [...] ver beneden het peil gedaald”. Hij noemde het weliswaar een rapport, maar “zonder dat stuk daar door voor het Rapport te erkennen” dat hij van het hoofdkapittel had verwacht [pag. 10-11].

Hij hekelde dat de commissie een rituaal-vergelijking had gemaakt, in plaats van een onderzoek, zoals hij bedoeld had [pag. 16-17]. Maar ook andere punten had de commissie anders geïnterpreteerd en uitgewerkt dan opgedragen. Het begrip “toetsen” kwam in zijn weerwoord niet voor.

Volgens het Wetboek 1807 (artikel 5) van de Hooge Graden omvatten deze 1) de *Élu* of Uitverkoren Meestergraad, 2) de Schotse Graden (Ridder van Sint Andries), verdeeld in drie afdelingen: Schots Leerling, Schots Metgezel, Schots Meester. Vervolgens 3) de graad van Ridder van den Degen of Ridder van het Oosten en 4) de graad van Souverein Prins van het Rozenkruis [SPRK]. In het eerste deel van zijn weerlegging ging de prins uitgebreid in op de onderliggende legendes en hoe de commissie deze had behandeld, of in zijn ogen verkeerd behandeld.

De prins ging omstandig in op wat de kern van een graad was: de onderliggende “Legende” als “zinnenbeeld”. Hij behandelde uitgebreid de legendes van de vier [hoge] graden die hij op het oog had. Terwijl alleen het “principe [...] de waarde van den eenen Graad boven den

anderen vaststelt.” Toch meende Frederik dat broeders ongelijk hadden wanneer zij het “principe” van de SPRK-graad hoger stelden dan dat van de (O)UM-graad, of andersom. Zij hadden hem in elk geval geen argumenten gegeven om het al dan niet met hen eens te kunnen zijn [pag. 77-78].

Maar het meest valt op dat, sprekend over de legendes, de prins stelde dat “het ons niet geoorloofd is om Jezus leven en sterven met een verdichtsel gelijk te stellen [...]” In de graad van SPRK kon hij “plegtigheden aantreffen, zoo geheel strijdig met de Leer en het karakter van den zoon des Menschen [...]” [pp. 44-45]. Ook vroeg hij zich af hoe men van een jood of een moslim kon verwachten dat hij zich identificeerde met een ridder die op kruistocht gaat of een eed zou uitspreken op de Jezusfiguur “die ons heeft vrijgekocht” [pp. 30-31 en 40, resp. 53]. Niettemin was prins Frederik overtuigd dat Jezus “veele uitmuntende zedelessen heeft medegedeeld, maar alle deze staan ook in het hart van elk braaf mensch geschreven [...]” [pag. 52]. Hiermee verwoordde de prins zijn meest fundamentele kritiek op de hoge graden. Wij interpreteren dit als overeenkomend met wat hij eerder ‘het principe’ genoemd had.

Het stuk maakte niet duidelijk wat hij onder ‘het principe’ verstond. In elk geval niet het rangnummer van een graad of een ronkende benaming. Het zou kunnen verwijzen naar het beginsel dat in de Gulden Regel wordt verwoord [pag. 11 en passim]. Een andere mogelijkheid is de trits zelfkennis-beoefening-onsterfelijke ritueel [ritueel UM, pag. 9]. Of anders wel “de twee hoogste beginselen van den mensch, dat is zedelijke vrijheid en zedelijke wetgeving” [ritueel OUM, pag. 11]. Broeder Kinker zou het zo hebben uitgedrukt: “De zedelijke vrijheid van den mensch houden zij [vrijmetselaren] voor het hoogste godsdienstige leerstelsel, en de zuivering en heiligheid van den wil voor den hoogsten der pligten.”²² Steeds zijn het beginselen die in opgaande lijn door de graden heen leiden tot vervolmaking van het moreel-ethische geweten van de broeder.

Zoals boven genoemd, werd in de ritualen van (O)UM geloof in een “een heilig Opperwezen” en in onsterfelijke essentie van de meestergraad genoemd. Dit is een andere kandidaat voor ‘het principe’.

Naar onze mening zouden we ook kunnen lezen dat hij duidde op het globale vertrekpunt van de vrijmetselarij “om de mens beter te doen worden”. De mens beschouwd als redelijk en zedelijk wezen, niet als lid van de samenleving of als burger [pag. 57], laat staan in materieel opzicht. Zonder in aanmerking te nemen of de mens aanhanger was van een bepaalde politieke of religieuze richting. Dus een fundamentele “gelijkheid van bestemming” in zedelijke vrijheid en volgens de hoogste zedenwet van de Gulden Regel als richtlijn voor moreel-ethische kwesties van goed of kwaad. Dit gelijkheidsprincipe berustte duidelijk “op onze onvervreembare wilsvrijheid.”²³ Het beter-mens-worden als hoogste drijfveer en beginsel, ofwel ‘principe’. Een beginsel dat de graden in essentie met elkaar gemeen hebben. Hooguit zou een graduele groei door de graden heen vallen te bespeuren, geen ‘hard’ on-

derscheid tussen de graden.

Hierbij kan men zich afvragen wie “de ander” in deze Gulden Regel omvatte. Inclusief de niet-man (vrouw, echtgenote, dochter, dienstbode)? Of de niet-vrije-man (knecht-bediende, behoeftige, gevangene, inlander, slaafgemaakte)? En wat te denken van de tegenstrever (zakelijk, professioneel, militair, politiek, religieus)? Of toch gewoon alle “natuurgenoten”? In elk geval zou prins Frederik zeggen dat voor hem vanwege ‘het principe’ de (O)UM niet op een hoger of lager niveau kon staan dan de hoge graden – maar dat hij iedereen vrijliet dit wel te vinden [pp. 77-78].

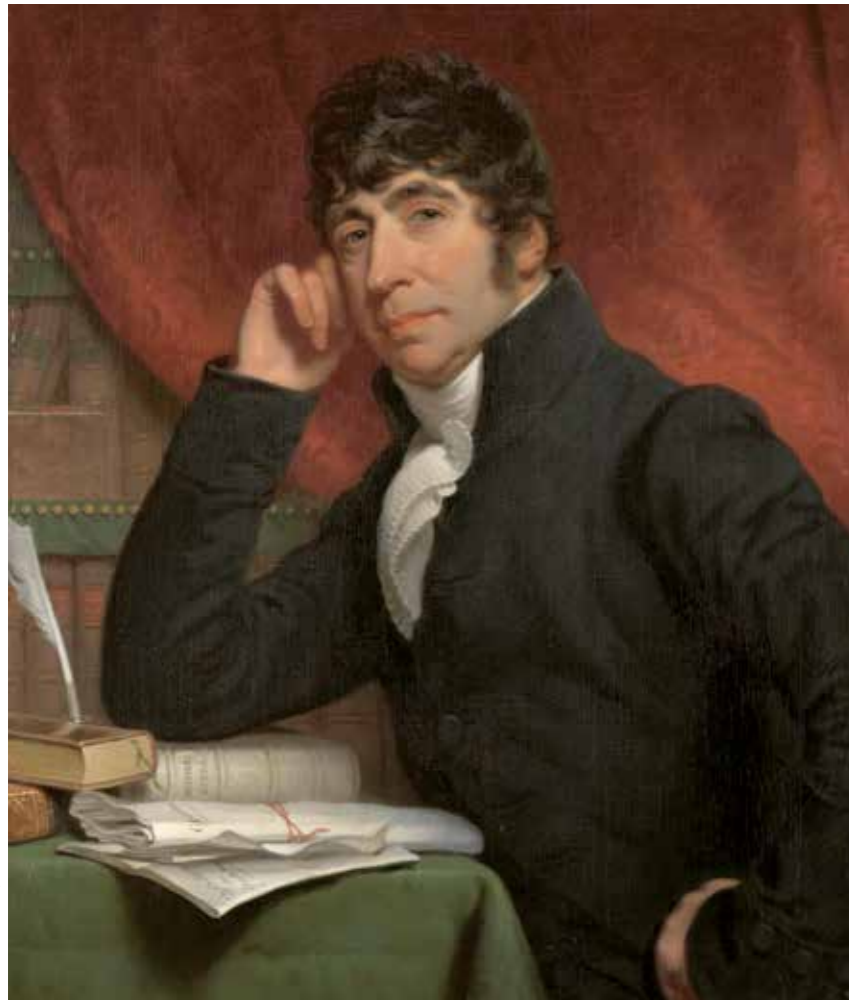
Vanaf pagina 55 (halverwege) kwam prins Frederik toe aan de ritualen van de drie-plus-graden (O)UM. Omdat dit afdelingen van de derde- of meestergraad waren, gold hiervoor geen afzonderlijke legende.

Op de pagina's 79-81 lezen wij een cruciale passage. De prins citeerde hier de commissie dat de graden van (O)UM het “nieuwe Leerstelsel der Orde” zouden zijn, in “overeenstemming met een algemeen Leerstelsel, dat niemand zoude schokken of tegenstaan, en waaraan elk Vrijmetselaar gerechtigd zijn zegel zoude kunnen of mogen hechten.”

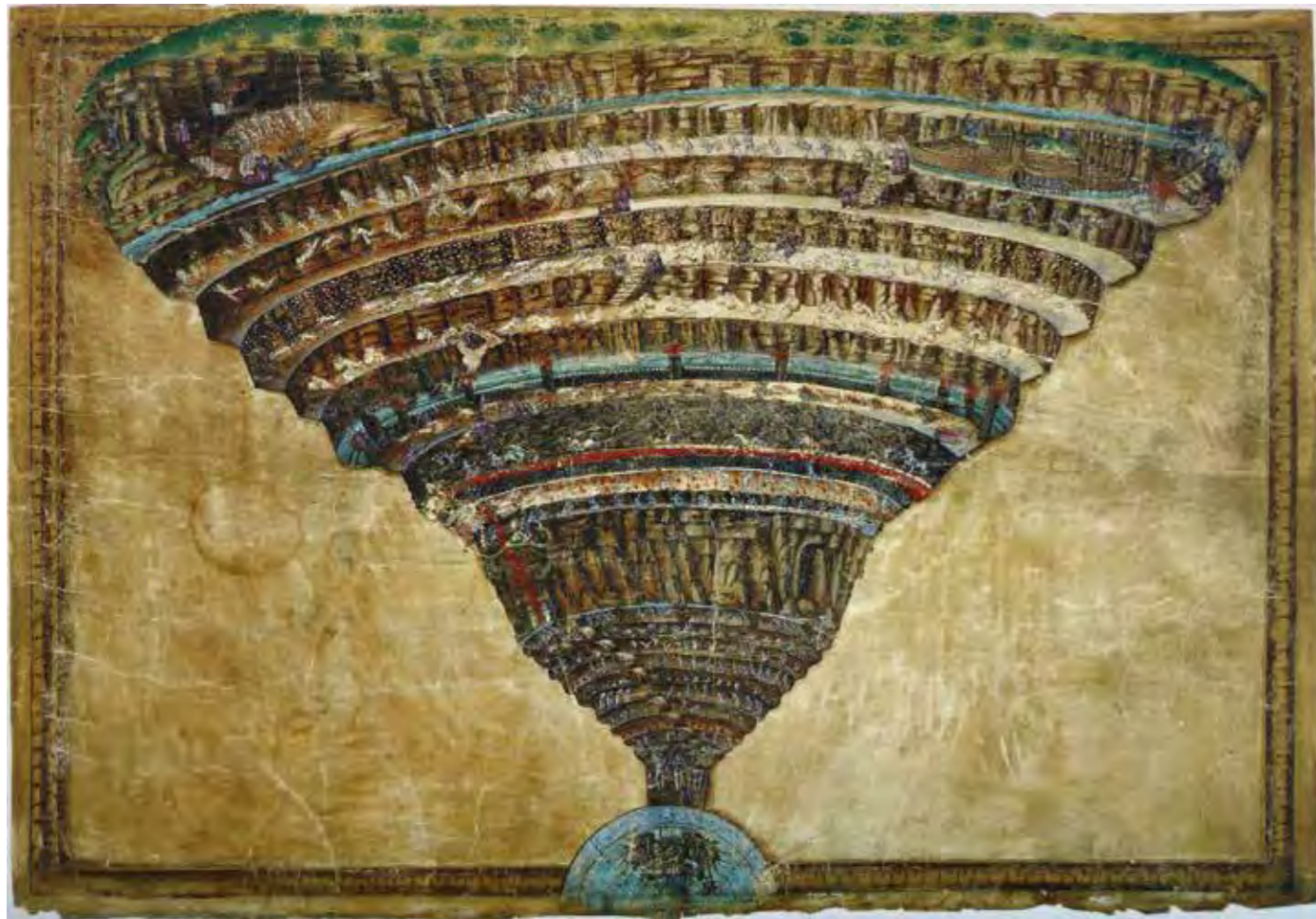
De commissie had hierbij [*Rapport*, pp. 14-15] gesproken van de heilzaamheid van dit algemene leerstelsel naar de samenleving en de staat. Het leerstelsel zou stabiliteit in regering en volk bewerkstelligen en verbreking van de band tussen dit leerstelsel en de samenleving zou (staats)gevaarlijk zijn: “[...] gelijk de ondervinding, der laatste omwentelingen hier en daar, maar vooral in Frankrijk ten duidelijksten heeft aangetoond [...]” toen men daar “den Eerdienst der zoogenaamde Rede voor een wijl op den Troon plaatste” En ook: “de Eerdienst der zoogenaamde Rede stort daar van boven neer, van den Troon, in den draaikolk van vertwijfeling in onherstelbare rampen.”

Dit ontlokte de grootmeester het commentaar: “De Staatskunde behoort niet tot ons, en, zoo veel in mij is, zal ik belletten, dat deze in de Vrijmetselarij eenigen invloed heeft.” Kennelijk vond hij dus niet dat dit van toepassing was op de opdracht/missie waarmee zijn vader hem in de vrijmetselarij gearachuteerd had. Misschien is het wel zo dat Frederik deze opdracht alleen ‘achter de schermen’ behartigde. We kunnen deze lijn doortrekken naar het tweede facet dat *De Oude Plichten* noemen: discussie over godsdienst/religie. Het is namelijk opvallend dat de prins de hiernavolgende discussie met een hoog religie-gehalte niet heeft ontlopen. Hij komt openlijk uit voor zijn religieuze opvattingen met als doel de lezer te bewegen (overreden) van gedachten te laten veranderen.

Zonder dat Frederik hieraan refereerde, valt in zijn opstelling de fundamentele gelijkwaardigheid van religies te ontwaren die in de Bataafse Staatsregeling en in de Grondwetten van 1814 en 1815 voorkomt. De Verlichting beschouwde godsdienst als een persoonlijke zaak van het individu en predikte tolerantie. Hiernaast valt in zijn rapport een impliciete verwijzing naar *De Oude Plichten* te lezen. In de paragraaf

De dichter Willem Bilderdijk (1756-1831), bestrijder van de Godsdienst der Rede.

WIKI COMMONS

Volgens Dante (1265-1321) is indolentie een zonde omdat de mens de wilsvrijheid heeft om te kiezen tussen goed en kwaad (canto 3 van *Inferno*). Mensen die niet weten te kiezen, zich afzijdig houden, komen in een van de bovenste hellocirkels terecht. De verbeelding is van Botticello (1445-1510). Het was een Kantiaanse opdracht dat de mens zich zou bedienen van de gave der rede en keuzes zou maken in zijn leven.

over “God en Religie” is sprake van een godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen. Letterlijk: “namelijk een eerlyk en oprecht Man te wezen, vroom en getrouw, of door hoedanige benaemingen hy ook zoude kunnen onderschyden werden.”²⁴ De Gulden Regel vormde in iets andere bewoordingen artikelen 1 en 2 van het Reglement van 1818. De prins kende waarschijnlijk zijn ‘klassieken’.

Frederik zou dan ook korte metten hebben kunnen maken met de conservatieve anti-Verlichtingsbeweringen van de commissie over de “godsdienst der rede”.²⁵ Zo stond het immers niet letterlijk in de ritualen (O)UM [pag. 58]. Frederik had in zijn vraagstelling alleen verwezen naar toegankelijkheid van de vrijmetselarij voor aanhangers van “elk Godsdienstig stelsel”. Opnieuw conform *De Oude Plichten* of met een citaat van broeder Kinker: “zij die haar [de vrijmetselarij] toegedaan zijn, hebben een goed, universeel, menselijk geloof; een geloof, dat zij in alle religiën vinden en waarden.” Prins Frederik toonde zich een adept van broeder Kinker die

al in 1806 bezwaar had gemaakt tegen de niet-toelating van joden.²⁶

Vanaf pagina 83 bracht Frederik het punt wel degelijk ter sprake, primair in een duiding van het onderdeel “godsdienst”. Deze was hetzij geopenbaard – van elders verkregen – hetzij zelf-ontwikkeld door het gebruik van eigen vermogens [pag. 86]. De “instellingen der Orde” konden alleen gebaseerd zijn op de zelf-ontwikkelde en niet op de geopenbaarde, want hiervan bestonden er vele [pag. 88]. Opnieuw was Frederik hier geheel in lijn met het Kantianisme van broeder Kinker.²⁷ Hij zou zelf dus “nee” hebben geantwoord op de tweede vraag van zijn opdracht aan de commissie, terwijl de commissie “ja” had geantwoord op de stelling [pag. 88]. Hiermee diskwalificeerde hij de hoge graden impliciet en verleende hij de (O)UM-graden een stempel van maçonnieke correctheid.

Prins Frederik merkte op dat hij in zijn tegen-rapport niet “over het zoo achtenswaardige Charter” had gesproken omdat “het Historische waarheid aantoon, en die waarheid moest hier niet aangetoond worden” [pag. 90].

Helemaal aan het slot van zijn tegen-rapport haalde prins Frederik tweemaal de woorden van Jezus aan: “Doe niet aan een ander, wat gij niet zou verlangen, dat aan U geschiede.” De allerlaatste zin luidde: “Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen” [p. 96-7]. Na zijn lange weerlegging vol Bijbelse citaten en maçonnieke en theologische in- en uitlegkunde levert deze slotzin een dubbelzinnig beeld. Misschien

moeten we er niet meer in zien dan een vermaning aan het adres van de rapporteurs.

Het kan ook uitdrukking geven aan een diepere emotie. Zag prins Frederik het als zijn opdracht om de maçonnerie te verlossen van de hoge graden? Kunnen we in de verwijzing naar Golgotha zijn eigen *imitatio Christi* zien door het verraad van broeders die hem maçonniek wilden vermoorden? Wij refereren aan zijn brief aan broeder Van Vredenburg van 16 mei 1819 waarin hij een maçonnieke afrekening in België vreesde. Wij zullen deze brief citeren meteen na dit hoofdstuk (Intermezzo). De grootste dreiging kwam nu evenwel uit het noorden, terwijl de Belgische broeders zich juist gedeisd hielden en hun eigen gang gingen. Frederik had alle reden om het maçonnieke persoonlijk te maken.

De grootmeester besloot met een zelf-aanhaling voordat hij ondertekende en zijn tekst met zijn zegel bekrachtigde.

WEERWOORD 1820 PAGINA 97

Aan het slot van zijn strijdvastige rapport van 18 mei 1820 was prins Frederik wat verzoenender.

Zwakke schakel

Prins Frederik toonde zich getergd en geraakt door vorm en inhoud van het commissierapport. Hij betoonde zich een strenge docent die een slecht werkstuk beoordeelt en naar de prullenbak verwijst. Hij veegde de vloer aan met het rapport. Inhoudelijk, taalkundig (spelling, zinsopbouw, woordgebruik); stilistisch (juridisch) verschilde dit tegenrapport van zijn brieven en rondschrjvens. Het getuigde van grote maçonnieke en theologische kennis. Hoewel de prins de tekst zelf ondertekende, is niet na te gaan welk zijn aandeel en – ongetwijfeld – dat van broeder Van Vredenburg en/of broeder Kinker is geweest. Al was zijn weerwoord wellicht niet helemaal zijn pennenvrucht, het was wel zijn geesteskind om

komaf te maken met de hoge graden en de (O)UM wortel te laten schieten.

Men heeft geen grote fantasie nodig om zich voor te stellen dat door deze twee rapporten de verhoudingen behoorlijk verzuurd raakten. Het rapport vanwege het Hoofdkapittel en het tegen-rapport van prins Frederik hebben niet waarlijk een gedachtewisseling op gang gebracht. Beide kanten hadden zich stevig ingegraven. In deze context was het niet raar dat de prins de deur naar de hoge graden ferm dicht deed en zich niet in persoon in het hoofdkapittel vertoonde om zijn terugtreden aan te kondigen. Ook is duidelijk geworden dat wanneer kwesties van religie en politiek een fundamentele dimensie krijgen – zoals in dit conflict – de ban vanuit *De Oude Plichten* op discussie over deze onderwerpen een rode lijn wordt die men toch overschrijdt. Zolang deze onderwerpen niet echt je wezen raken, kun je ze gemakkelijk buiten de loge-deur houden. Zodra ze je op diep existentieel niveau treffen, laat je terughoudendheid varen.

Het verzwakken van de hoge graden zoals prins Frederik dit voor zich zag, zou grote gevolgen hebben. Het betekende dat de para-testamentische verhalen, legenden of mythes uit de maçonnieke ritus van de vervolgraden naar de achtergrond of zelfs de vergetelheid zouden verdwijnen. Hiervoor in de plaats stelden de drie-plus-graden een vervlakking tot een soort universele, algemeen geldende moreel-ethische benadering. Deze liet minder ruimte voor het zelfstandig omgaan met de allusieve inhoud van tekst en handelingen van de ritualen. De ritualen van (O)UM waren nogal verbaal van aard met weinig handeling en veel uitleg. Ook de vervanging – feitelijk: juxtapositie – van de bekende maçonnieke en Bijbelse tritsen door profane (zie hierboven) droegen bij aan wat broeder Kwaadgras²⁸ noemt de “ontmythologisering” van de vrijmetselarij.

Als de drie-plus-ritualen al hadden kunnen zorgen voor meer verbinding tussen en binnen de noordelijke en zuidelijke, dan was het een zwakke schakel.

In een rondschrjven van enige dagen later trok de prins één onderdeel van het ritueel UM in, namelijk het ter kennisneming aanbieden van de ritualen.²⁹ Hij schreef: “Ik heb daarmee geen ander oogmerk gehad, dan om de candidaat in de gelegenheid te stellen om kennis te krijgen van hetgeen er elders bestaat, [...] Laat ons dan van onze zijde edelmoedig genoeg zijn om dat gedeelte van het ritueel [...] der Uitverkoren Meesters buiten werking te stellen.”

De prins geïsoleerd

De officiële stichtingsdatum zou 25 april 1819 worden, de dag van de geciteerde circulaire van de grootmeester waarin hij broeders ‘uitnodigde’ hem te volgen. Prins Frederik had al snel vanuit het hele land steun gekregen voor zijn ideeën. In april 1819 hadden namelijk 15 van de 38 noordelijke loges gekozen voor het nieuwe gradensysteem. Enkele jaren later (1825) stond de teller op 27, hiervan drie loges in Paramaribo en op Curaçao. De Kaap in zuidelijk Afrika en Oost-Indië zouden pas

veel later volgen, zonder veel enthousiasme bij de broeders in het moederland.³⁰ De West-Indische loges vielen weliswaar onder de zuidelijke GLvB, maar gegevens over het magere resultaat in het zuidelijke landsdeel zijn schaars. In België was maar één loge die een Afdeling van de Meestergraad instelde: de Gentse loge Le Septentrion. Deze (orangistische) loge had al in 1816 een ‘noordelijke’ constitutiebrief gevraagd en gekregen (zie hoofdstuk 2). Pas 50 jaar na de stichting van het Grootoosten van België stapte zij in 1883 hiernaar over.³¹

Van de Sande geeft schematisch weer welke overeenkomsten en verschillen er (bestuurlijk) uiteindelijk tussen de noordelijke en zuidelijke provincies bestonden in de jaren 1818-1833, inclusief de Afdeelingen van de Meestergraad en de andere obediënties.³²

De hierboven weergegeven pennenstrijd resulteerde in een tekenplank die tijdens de vergadering van de (noordelijke) grootloge van 21 mei 1820 ter kennis van de broeders werd gebracht en werd besproken. In deze tekenplank nam broeder Reepmaker, die overigens zelf afwezig was, afstand van de orde. Hij gaf aan de gang van zaken rond de instelling van Afdeelingen van de Meestergraad en de groeiende tegenstelling met de Rozenkruisgraad als niet-broederlijk te ervaren. Op grond hiervan maakte hij kenbaar zich als bestuurder terug te trekken zowel uit het bestuur van de orde als dat van de hoge graden.

Verscheidene broeders hadden zich voor het lidmaatschap van de Uitverkoren- en Opper-Uitverkoren Meester opgegeven onder het voorbehoud dat zij hun lidmaatschap van de Hooge Graden konden handhaven. Deze benadering was voor prins Frederik onaanvaardbaar en wees hij stellig van de hand.³³ Anderzijds kwam tijdens de grootloge van 21 mei 1820 een voorstel ter tafel dat de samenkomsten van de Afdeelingen verboden zouden worden en deelnemers uitgesloten. De tegenstellingen waren dus nogal scherp.

De bijeenkomst van de GLvB duurde tot na middernacht. Uiteindelijk werd het voorstel afgewezen. Hoewel hij stevig werd aangevallen, bleef de prins waardig en kalm. De heftige en verwijtende sfeer had hem onaangenaam getroffen. De volgende dag 22 mei 1820 richtte prins Frederik zich schriftelijk tot het Hoofdkapittel met de aankondiging dat hij als Grootmeester van de Hooge Graden zou terugtreden. Een logische gevolgtrekking voor de prins zelf, maar een scheuring leek hiermee onafwendbaar. Het Opperbestuur van de Hooge Graden liet zijn onvrede hierover ook weten, maar nam geen afscheid van de prins als zijn grootmeester. Er waren ook enthousiaste en positieve reacties binnengekomen van kapittels waarvan alle leden verklaarden de overstap naar de drie-plus-graden te zullen maken.

De spanningen liepen daarna snel op. Zowel individuele broeders als hele kapittels schreven brieven en maakten hun bezwaren kenbaar. Het zag ernaar uit dat prins Frederik zich onvoldoende had gerealiseerd dat de leden van de kapittels hoofdzakelijk bestonden uit oud-bestuurders en bestuurders van de loges waarmee de kapittels verbonden waren en broe-

ders die ook actief betrokken waren bij het bestuur van de orde en het hoofdkapittel.

Een jaar later tijdens de GLvB van 10 mei 1821 was de storm nog niet geluwd. Opnieuw kwam in scherpe taal de onverenigbaarheid van de twee benaderingen ter tafel. Ook nu kreeg een voorstel als dat van een jaar eerder geen steun. Ditmaal verwoord in een tekenplank vanuit loge La Bien Aimée. De briefschrijver had binnen de orde vele bestuursfuncties vervuld. Hij voelde het als zijn plicht zich tot de broeders te richten aangaande de verstoorde verhoudingen binnen de orde. Hij gaf aan dat zijn loge niet tussen de hoge graden en de graden van (O)UM wilde komen te staan. Hij stelde daarom voor een commissie van vijf leden te benoemen om de bestaande verdeeldheid weg te nemen.

De grootmeester nam daarop het woord en stelde dat het bestaan van spanningen hem verbaasde. Ook stelde hij dat een GLvB enkel als taak had te waken over de belangen van de graden van leerling, gezelschap en meester. Hieruit kan worden afgeleid dat hij de GLvB niet de plaats vond om over de aangesneden problematiek te spreken. Kortom, het behoorde niet tot haar competentie. Al werd een GLvB in de meestergraad gehouden, voor de Afdeelingen van de Meestergraad bestond sinds 1819 de Kamer van Administratie als bestuursorgaan. Toch is de verwarring in onze ogen volstrekt begrijpelijk: hoorden de drie-plus-graden immers in essentie niet tot de meestergraad?

Aan het slot van de beraadslagingen bedankte prins Frederik de broeders hartelijk voor hun houding. Hij deed de oproep “de handen ineem te slaan en een onverbreekbare keten te vormen”.³⁴ Zo poogde hij de gespannen sfeer met een verbindende uitstraling te doorbreken. De eenheid moest behouden blijven.

Het is opmerkelijk dat een broeder van koninklijke bloede zo direct op zijn gedrag werd aangesproken. Binnen de broederschap was het kennelijk wel mogelijk om openlijke kritiek te uiten op een lid van een koningshuis. De prins was als bestuurder en als broeder aanspreekbaar op zijn beleid. Tot bijstellingen van de door hem ingezette koers leidde dit evenwel niet. De prins kwam dus in deze kwestie nogal alleen te staan, maar kreeg toch zijn zin. Hij kon een dreigende scheuring smoren door harmonie te verkondigen. De geleerden leken weer gesloten en prins Frederik had gewonnen aan bestuurlijk aanzien – althans hieraan niet ingeboet.

Met broeder Boerenbeeker zien wij de tragiek van deze affaire. De inzet was om tot grotere eenheid te komen, de uitkomst was verwijdering en tweedracht, zowel met de zuiderburen als binnen de noordelijke loges. Al hebben we er ook de unieke werkwijze van de Bouwhutten aan over gehouden.³⁵ Na de afscheiding van België, bleek de tijd rijp dat prins Frederik terugkeerde van zijn weerstand tegen de hoge graden.³⁶ Zie hoofdstuk 11. Toch kreeg de krachtmeting nog een onaangenaam staartje toen er veel geld in het spel was, wat zal blijken in hoofdstuk 23.

INTERMEZZO 1

Prins Frederik en de Afdeelingen van de Meestergraad: maçonniek wordt persoonlijk

De twee voorgaande hoofdstukken behandelden inhoudelijk de drie kwesties van het Charter van Keulen, de weerstand tegen de vervolgraden en de introductie van de Afdeelingen van de Meestergraad. De drie zaken zijn nauw met elkaar verweven, zoals onze weergave van het proces toonde. Er zat ook een grote mate van emotionele betrokkenheid bij, voor alle spelers. Prins Frederik was er persoonlijk diep in verwickeld. Gelukkig beschikken we over een aantal brieven die prins Frederik in deze tijd schreef aan broeder Van Vredenburg, de noordelijke grootsecretaris. Het aandeel in de correspondentie van laatstgenoemde kunnen we alleen opmaken uit de brieven van de prins. Wat deze duidelijk maken is dat er een groeiende vertrouwelijkheid tussen hen bestond. Omdat de prins heel openhartig sprak over zijn emoties bij deze kwesties en – vanuit zijn persoonlijke perspectief – nauwgezet verslag deed van de gebeurtenissen, beschikken we als het ware over een dagboek.

Bedenk dat we te doen hebben met een intelligente jongeman van ongeveer 20 jaar, met een deugdelijke wereldlijke en morele *Bildung* en een gedegen militaire vorming. Zo lezen we bij Van de Sande (2015: 27-8). Hij was snel van begrip en kende zijn verantwoordelijkheid als prins, als mens en als grootmeester. Achter zijn neutraal en diplomatiek optreden *en public* school een grote betrokkenheid. Hij vertrouwde op enkele mensen in zijn omgeving, onder wie broeder Van Vredenburg.

Met enige fantasie kunnen we deze periode bezien als een militaire campagne. Er was een duidelijk strategisch doel: eenheid scheppen tussen de twee landsdelen. Er was een tactiek: de zuivering en de reorganisatie van de Hooge Graden. Er waren operationele middelen: het Charter van Keulen en de ritualen van (Opper) Uitverkoren Meester. Hiermee kon

prins Frederik afstand nemen van de Hooge Graden en zijn protectie beëindigen. Door zijn handen ervan af te trekken zouden de Hooge Graden van binnenuit (kunnen) verzwakken. Er was een tegenpartij: het *establishment* van de Hooge Graden. Als een veldheer verzamelde de prins informatie uit eerste en tweede hand in het maçonnieke veld om zijn campagne te doen slagen. Hij beoordeelde de gegevens, taxeerde zijn draagvlak, schatte kansen en risico's en zette ideeën om in handelen.

Zijn confidenties vanuit Brussel klinken oprecht. Hij windt geen doekjes om zijn mening over zijn tegenstrevers – dit tekent zijn vertrouwelijke verstandhouding met broeder Van Vredenburg. In zijn Brusselse contacten was hij, mogen we aannemen, veel omzichtiger en hield hij als een militair strateeg zijn kaarten tegen de borst. Met dit intermezzo kunnen wij een inkijkje in zijn zielenroerselen bieden.

Hooge Graden

Was prins Frederik aanvankelijk nog terughoudend in zijn oordeel over de hoge graden (voorzichtig opereren, eenheid bewaren) eind 1818 begon zijn houding te kantelen. Hij bracht [26-11-1818] duidelijk onder woorden waar hij en broeder Van Vredenburg mee bezig waren, al was de wens toen nog de meester van de gedachten: “De gemoederen daarheen te brengen dat zij de Hooge Graden minachten, en wenschen van dezelve verlost te worden [...] mijn particuliere Representant hier [De Gavre] kan ik noch niet van zijne achtung of vrees (hoe Gij het noemen wilt) voor de Hooge Graden afbrengen.”

In dezelfde brief schreef de prins doordrongen te zijn dat hij de Belgische broeders niet te veel tegen de haren in moest strijken en dat hij in een lastige positie zat met zijn plannen. “Bedenk dat wij met de loges uit deze provincie een geheel

uitmaken, en wij dus er wel op letten moeten deze vereeniging niet weder te verbreken; wat zoude dit voor een indruk maken, zoo wel in de maçonique als in de prophane wereld?” Als hij te veel druk zou uitoefenen “zoude gemakkelijk eene scheuring kunnen geschieden” en zouden de Belgische broeders hoe verdeeld ook, gemeenschappelijk front maken.

Hij had gepolst hoe de Belgische broeders zouden reageren op de plannen voor de verzwakking/luitholling van de hoge graden. Frederik was terughoudend “om voor ons voorhebbend ondernemen eene goeden uitslag te durven zien.” Maar toch: “De zeer groote meerderheid der loges is wel zeer tegen de Hooge Graden [...]” en wel deels omdat het “niets als gogelwerk is, deels uit ijverzucht” wegens hun aanmatigende houding. Hij taxeerde dat vijf loges tegen de plannen gekant zouden zijn, en dat ze weliswaar veel broeders telden, maar ook onderling verdeeld waren. Hij meende dat broeder Falck “ook begint in te zien dat alle die rites en Hooge Graden niets deugen, maar mijne Representant van hier is noch niet bekeerd.” [9, 10, 17 en 19 december]. Zijn aversie sprak ook uit een kort bericht over een bezoek aan een leerlingloge: “veele linten van de Hooge Graden gezien.” Dit was in strijd met artikel 77 van het reglement (in de ‘noordelijke’ versie).

In de laatste brief [17-19 december] berichtte hij dat er druk op hem werd uitgeoefend “dat ik mij aan het hoofd van alle verschillende hier bestaande rites zoude zetten [...] als het eenige middel om eensgezindheid te behouden.” Hij had duidelijk gemaakt hoe hij dit zag en “dat ik mij niet in dezelve wenschte in te laten.” Het was lastig de broeders hiervan te overtuigen.

De prins en de grootsecretaris begrepen dat een radicale ingreep nodig was, dat “[...] halve maatregelen niet veel helpen en maar voor een korten tijd het kwaad verminderen en nooit wegnemen, maar dat men om wel te doen het kwaad bij de wortel moet vatten.” Hij zag het als zijn plicht dit te doen, al verwachtte hij ook (veel) weerstand “ik kan tot nog toe weinig hoop daartoe koesteren” [25-12-1818]. Het is opvallend dat prins Frederik zich toen al zo uitte, hij had immers de (samenvatting van de) ritualen nog niet doorgenomen. Van Vredenburg zond hem die pas later. In januari 1819 noemde hij ze “beklagelijk of belachelijk”, zoals we eerder citeerden.

Over de opstelling van zijn particuliere representanten: “[...] ik gelove tenminste dat [broeder Falck] van het nadeelige der Hooge Graden volkomen overtuigd is en van de noodzakelijkheid deze op een goede wijze van haar hoogte te doen tuimelen.” En verder: “Ondertusschen ga ik voort met de gemoederen hier over te halen en te doen overhalen, veele gelove ik zullen geneigd zijn om alle hunne grapjes te reformeeren. Mijn particuliere Representant alhier en [...] zullen wel de voorname tegenstanders wezen. Falck vreesd voor meer tegenstand” [18-3-1819].

Aangaande de relatie met prins De Gavre vallen enkele brieven van hem aan prins Frederik op. Ze zijn namelijk zo flemend dat het verdacht is. Bijvoorbeeld: “Hoe groot is de in-

vloed van Uwe Koninklijke Hoogheid en de impuls, die U geeft aan alle harten. Uw naam heeft dit alles tot stand gebracht. [...] Ik hoop dat mijn Doorluchtige Grootmeester voldaan is over de inspanningen van zijn Representant, hem tevreden te stellen zal mijn zoetste beloning zijn” [3-4-1818]. Het lijkt erop dat broeder De Gavre laks was met een reactie op het concept-reglement, waarvoor hij zich verontschuldigde: “Wees zo goed de troffel te halen over onze fouten, Doorluchtige Grootmeester, en onze excuses met goedheid te aanvaarden” [10-10-1818]. Een tijdje later schreef prins Frederik onomwonden aan broeder Van Vredenburg: “[...] wij houden ons beide heldhaftig, hij is boos en ziet dat ik in hem geen onbedingt vertrouwen heb” [3-5-1819].

In zijn afkeer van de hoge graden paste ook zijn houding jegens de Misraïm-ritus, die hij “de Mizraïmsche boel” noemde – zie hoofdstuk 3.

De graden van (O)UM

Ook hierover lezen we enkele persoonlijk gekleurde mededelingen en inschattingen. In de brief met een oud- en nieuwjaarswens voor broeder Van Vredenburg [30-12-1818] schreef de prins: “Falck is ook zeer daarvoor om zoo het mogelijk is de maçonnerie op drie graden terug te brengen.” Maar hij had hem nog niets verteld van “ons plan” om de ritualen voor (O)UM te maken.

Niet veel later [15-16-17 januari 1819] kwam ter sprake dat Frederik op aangeven van broeder Van Vredenburg het volgende overwoog: “het in het fransch vertalen Uwer beide afdelingen van den meestergraad.” Dan zou hij er namelijk mee aan de slag kunnen om de Belgische broeders over de streep te trekken, omdat er nog aan de ritualen gesleuteld kon worden. De zuidelijke grootredenaar, broeder De Wargny, die zich met de vertaling zou belasten, had “de zaak met veel geestdrift en ijver aangevat, zijnde volkomen in dezelfde beginselen als wij” [25-04-1819; dezelfde dag van de brieven waarmee hij de meesters onder druk zette om een keuze te maken]. De Wargny suggereerde de prins deze “rite National” te noemen [29-04-1819] – als om de eenheid tussen de landsdelen te benadrukken.

In zijn brief schreef prins Frederik over de verwijdering met prins De Gavre “[...] hij wil er niets van hooren, was tamelijk boos; en heeft mij alles met de zwartste kleuren afgeschilderd, als of ik zoo ik die stap deed, [in België] niets als ongelukken en onheil uit zoude voortvloeien. Tot nu toe, sta ik vast als een rots, en laat mij niet confus maken, ofschoon ik heete aanvallen heb afteslaan” [29-04-1819].

Op 2 mei 1819 zond hij Van Vredenburg de Franse vertalingen met het verzoek zijn opmerkingen snel te sturen. “[Er] begint hier wat van doortelekken en daarom moet men het hen die vrezzen, en hen die zouden willen tegenstreven het spoedig op den hals zenden.” Hij schatte in dat de meeste broeders “ontwapend worden, door de wijze waarop ik besloten heb de zaak aan te tasten, en hun alles aan te betrouwen, zonder

achterhoud.” En op 7 mei, toen de teksten op de drukpers lagen: “Het schipje loopt dus nu van stapel, ik hoop het haast in zee te zien, en met een voorspoedige wind, weder in de haven binnen lopen.”

Prins Frederik had zijn broer, kroonprins Willem, ingelicht: “Hij zal zich zeker niet daar tegen stellen, maar hij vind het veel gewaagt [...]” Frederik voorzag serieuze weerstand toen hij de hoge graden de oorlog had verklaard en de (O)UM graden introduceerde: “Hier tracht men mij bang te maken, intusschen ben ik kalm en gedecideerd, en zal gerust afwachten of men mij zal willen hier maçoniquement vermoorden, want voor vuur en staal ben ik niet bevreesd, of dat de Hooge Graden op die wijze door mij vermoord worden” [16-5-1819].

Een dag later schreef hij aan De Gavre dat hij het betreunde dat deze zich niet kon verenigen met “het plan en zijn ideeën” om de hoge graden te vervangen door die van (O)UM en de broeders te dwingen tot een keuze tussen de twee.

Op 21 mei 1819 stuurde hij een lange brief aan Van Vredenburg. Prins De Gavre bleek verzending te vertragen, terwijl er al geruchten rondgingen. “Men weet er al veel van, en kibbeld er over, hoe het hier opgang zal vinden weet ik noch niet; men schildert mij vreeslijke tafereelen. [...] Ik sta gerust, en laat de storm maar tegen mij opkomen, daar ik gelove goede wortels geschoten te hebben, en dus niet makkelijk zal bezwijken.” Ook schreef hij dat het “hier veel zwarigheden [zal] veroorzaken, ik gelove niet om dat zij het niet met mij eens zijn, maar uit angst voor de Priesters.” Het is niet duidelijk wat hij bedoelde met de laatste zin. Prins De Gavre zelf weigerde te tekenen om over te stappen naar de drie-plus-graden.

Prins Frederik erkende dat de lof die broeder Van Vredenburg hem in zijn brieven had toegezwaaid hem wat in verlegenheid had gebracht: “Ik hoop maar niet dat men mij zoo hoog verheft, dat ik gevaar loop van de hoogte af te buiten. U zelve zegt mij te veel loflijs, en ik vrees dat Gij een te voordeelig denkbeeld van mij hebt. Uwe lofredenen zouden mij verwaand maken, doch van mij[n] eerste jeugd af heb ik steeds getracht, meer in de eigene tevredenheid met mij zelve en van mij[n] geweten te vertrouwen, als op het geene wat andere mij zeiden [...] Waarlijk Gij maakt mij te schoone complimenten.”

Na beschreven te hebben hoe hij werd opgevoed, voegde hij toe: “Van mijn 16 jaar aan, werd ik zoo te zeggen in de groote verwarde boel der wereld gestoten [...] Dit geeft mij eenig vertrouwen op mij zelve, doch niet op mijn beleid maar op mij[n] geluk en de almachtige hulp van het Opperwezen. Zwakheden en vouten heeft ieder mensch, ik heb de mijne ook en zij zijn mogelijk rijker in getal als ik het zelf gelove [...]”

Hier tracht men mij bang te maken, intusschen ik ben kalm en gedecideerd, en zal gerust afwachten of men mij zal willen hier maçoniquement vermoorden, want voor vuur en staal ben ik niet bevreesd, of dat de Hooge graden op die wijze door mij zullen vermoord worden. Alle myne brieven opene ik relieren. U sprecht toegeneene medebr.

Frederik Prins der Nederlanden

Het slot van de brief van 16 mei 1819.

De prins-grootmeester bracht ‘Ken Uzelve’ in praktijk: “doe ik U daar eene geloofsbekentenis van mij zelve.” Hij rekende erop dat die “heilig” tussen broeder Van Vredenburg en hem bleef.

Een menselijke krachtmeting

Op de vraag hoe de vrijmetselarij prins Frederik zou hebben beïnvloed, kunnen we wellicht een eerste antwoord geven. We doen dit omzichtig, om niet te psychologiseren. Dit intermezzo liet zien dat zijn gemoedstoestand in de jaren 1818-1819 wel degelijk invloed onderging van de situatie die hij aantrof in het zuidelijke landsdeel en in mindere mate in het noorden. Zelfs al was het niet ‘de’ vrijmetselarij die hem beïnvloedde, dan in elk geval een aantal broeders. Zijn beeld van de hoge graden, het Charter, de graden van (O)UM kreeg hij aangedragen. Hij combineerde het met eigen waarneming.

Zijn campagne tegen de vervolgraden, in het bijzonder de Rozenkruisgraden en het Misraïm-stelsel en zijn persoonlijke gevoelens hierbij heeft hij in niet mis te verstane woorden geformuleerd. Zijn afkeer en boosheid stak hij niet onder stoelen of banken. Uiteraard heeft hij zich in zijn publieke uitlatingen diplomatieker opgesteld. Zijn brieven getuigen dat zijn maçonieke campagne ook een menselijke krachtmeting was geworden. Misschien kunnen we in zijn campagne toch iets meer “geldingsdrang” zien dan Van de Sande (2015: 274) geneigd is aan Frederik toe te schrijven – althans aan de jeugdige prins.

Voor ons waren deze brieven een historische sensatie (om met Johan Huizinga te spreken). Een archiefvondst waardoor we over de schouder van Frederik konden beleven hoe hij de dreiging ervoer die zijn hoge inzet voor alle betrokkenen opleverde.

idealen en realiteit

traditie en verandering

BETEUGELD IDEALISME

*De vrijmetselarij onder prins Frederik als
grootmeester van de orde*

introductieprijs

€ 29,90

excl. verzending

naar de webshop

BETEUGELD IDEALISME

De vrijmetselarij onder prins Frederik als Grootmeester van de orde (1816–1881)

De maçonnieke loopbaan van prins Frederik (1797-1881) behelst meer dan de bekende wapenfeiten. Koning Willem I en zijn entourage loodsten hem als 19-jarige de vrijmetselarij binnen. Na de Bataafs-Franse tijd vatte hij energiek de reorganisatie van de orde aan. De gehoopte versmelting met de Belgische vrijmetselarij binnen het Verenigde Koninkrijk kwam niet van de grond. Gaandeweg zou prins Frederik een meer behoudende koers varen.

De orde die hij 65 jaar leidde, maakte deel uit van de samenleving en deinde mee op de mainstream van haar tijd. Sleutelmomenten, structuren, ritualen en beginselen komen aan bod. Persoonlijke brieven, toespraken en rapporten geven unieke inblikjes in prins Frederiks betrokkenheid bij de orde. Allerlei publicaties en nieuw aangeboorde bronnen onthullen de belevingswereld van de broeders. De wapenfeiten worden in een breder perspectief gezet: het tijdvak-Frederik krijgt meer reliëf.

Via de maçonnieke tijdschriften volgt het boek maatschappelijke 'quaesties' in de tweede helft van de eeuw. De spanning groeide tussen de hooggestemde idealen van de orde en de weerbarstige praktijk. Ook rond kolonialisme en slavernij. Dit boek geeft een genuanceerd beeld van de ontwikkelingen en de gelaagdheid in de onderlinge verhoudingen prins-orde-samenleving. Het idealisme van de beginselen werd beteugeld door terughoudendheid bij veel broeders. Zelf een exponent van beide strevingen, wist prins Frederik de eenheid te bewaren.

